

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม : ยุทธวิธีทางเลือกเพื่อเพิ่มการมีส่วนร่วม ในกระบวนการตัดสินใจ

Collaborative Action Research : Alternative Methodology to Increase Farmers' Collaboration in the Decision Making Process

อวรณ์ โอภาสพัฒนกิจ⁽¹⁾
Avorn Opatpatanakit⁽¹⁾

ABSTRACT

Sustainable development could be created in the condition where farmers could utilize the fruitful of research and development that leads to improve their quality of life. This condition could be created by increasing the participation of farmers in the development process. This strategy could also be useful for the research and development of farming system including its technology transfer. In this article, the collaborative action research is viewed as an alternative methodology to increase the opportunity and the decision making power of farmers in the development process. The definition of participation needs to be clear because the word participation which is widely used in the context of agricultural development and rural development is recently criticized as pseudo-participation or false-participation where farmers take part as "the followers". Here, the word collaboration is used in referring to the participation in the decision making process. The collaborative action research is a qualitative research which applies a holistic approach. It takes into account all factors relating to the development of farming system. It is a learning process where farmers are facilitated to be creators and decision makers in the continuous cycles of planning, action, observation of the consequence, and critical reflection on the practice and the consequence. In this learning process, changes and improvements are created by collective action base on farmers' culture and what they have. Researcher is a facilitator in stead of coach. Facilitator creates the atmosphere in which farmers could develop their skills and ability in sharing ideas and experience, critical reflecting and

(1) ภาควิชาเทคนิคการเกษตร คณะเทคโนโลยีการเกษตร สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้า เจ้าคุณทหารลาดกระบัง ถนนฉลองกรุง เขตลาดกระบัง กรุงเทพฯ 10520
Department of Agricultural Technique, Faculty of Agricultural Technology, King Mongkut 's Institute of Technology Ladkrabang, Chalongkrung Road, Ladkrabang, Bangkok 10520

making decision towards the direction of the development of farming system that leads to their self-reliance.

บทคัดย่อ

แนวทางหนึ่งที่จะทำให้การพัฒนาที่ยั่งยืนได้ คือการเกษตรกรสามารถนำผลการวิจัยและการพัฒนาไปประยุกต์ใช้ได้และทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น ซึ่งวิธีการหนึ่งที่จะช่วยได้ก็คือการเพิ่มการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในกระบวนการพัฒนา แนวทางนี้อาจนำมาประยุกต์ใช้กับงานวิจัยและพัฒนาาระบบเกษตรกรรมรวมทั้งการถ่ายทอดความรู้สู่เกษตรกร อย่างไรก็ตามมีความจำเป็นที่จะต้องกำหนดความหมายของคำว่าการมีส่วนร่วมของเกษตรกรให้ชัดเจน เนื่องจากการมีส่วนร่วม มีหลายระดับ เกษตรกรอาจมีส่วนร่วมเพียงผิวเผิน (pseudo-participation) หรือไม่มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง บทความนี้นำเสนอการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (collaborative action research) ฐานะยุทธวิธีทางเลือกเพื่อเพิ่มโอกาสและอำนาจตัดสินใจของเกษตรกรในกระบวนการพัฒนา ในที่นี้การมีส่วนร่วมหมายถึงการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ (collaboration) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพซึ่งพิจารณาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาระบบเกษตรกรรมแบบองค์รวม (holistic approach) กระบวนการและวิธีการของการวิจัยแบบนี้เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้เกษตรกรเป็นผู้ริเริ่มและผู้ตัดสินใจในวงจรต่อเนื่องของแผน (planning) การปฏิบัติ (action) ตามแผน การสังเกต (observation) วิธีการปฏิบัติและผลของการปฏิบัติ และการสะท้อนความคิดเห็นอย่างมีวิจารณ์ญาณ (critical reflection) ต่อวิธีการปฏิบัติ และผลของการปฏิบัติการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากการทำกิจกรรมร่วมเป็นหมู่หรือกลุ่ม (collective action) ตามเงื่อนไขของวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของเกษตรกร ในการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมบทบาทของผู้วิจัยจะเปลี่ยนจากผู้สังการหรือโค้ชมาเป็นผู้สนับสนุนหรือผู้ประสานงาน (facilitator) ที่จะคอยสร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการพัฒนาทักษะความสามารถของเกษตรกรในการแสดงความคิดเห็น แลกเปลี่ยนประสบการณ์ การพิจารณาไตร่ตรองและการตัดสินใจเลือกทิศทางในการพัฒนาระบบเกษตรกรรมที่จะนำไปสู่การพึ่งพาตนเองมากขึ้น

คำนำ

การที่จะพัฒนาหรือทำให้เกิด “ระบบเกษตรกรรมเพื่อเกษตรกร สิ่งแวดล้อมและความยั่งยืน” นั้น จำเป็นต้องมีการประสานความร่วมมือระหว่างบุคลากรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวเกษตรกรเอง ในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา ภาครัฐมีนโยบายและมีความพยายามอย่างยิ่งที่จะทำให้การเกษตรทันสมัย (agricultural modernization) โดยการเพิ่มพื้นที่การเพาะปลูกและการนำเอาเทคโนโลยีการเกษตรมาใช้ ด้วยความมุ่งหวังว่าจะ

เพิ่มรายได้แก่เกษตรกร อย่างไรก็ตาม แนวทางการพัฒนาระบบเกษตรกรรมที่เศรษฐกิจเป็นตัวตั้งภายใต้การบริหารแบบรวมศูนย์หรือแบบบนลงล่าง ได้ก่อให้เกิดความไม่สมดุลในการพัฒนาอีกหลายด้าน เช่น มีแนวโน้มทำลายคุณภาพชีวิตเกษตรกรและสิ่งแวดล้อมของเกษตรกรยากจนในชนบท เกษตรกรยากจนมากกว่าเดิม มีหนี้สิน ไม่มีที่ดินทำกิน เกษตรกรวัยทำงานต้องอพยพมาหาทางเลือกใหม่ในเมือง โดยการเป็นคนงานก่อสร้างหรือแม้แต่การขายบริการทางเพศ ก่อให้เกิดปัญหาสังคม การว่างงานในเมืองใหญ่ ขณะเดียวกันทำให้ชุมชนชนบทขาดแรงงานครอบครัวและชุมชนล่มสลาย (Sansak, 1995) การที่ภาครัฐสนับสนุนการเกษตรเพื่อการส่งออกเป็นมูลเหตุจูงใจอย่างหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรถางป่าเพื่อเพิ่มพื้นที่เกษตรกรรมทำให้พื้นที่ป่าไม้ลดลง (นอกเหนือจากสาเหตุหลักคือการตัดไม้โดยผู้ได้รับสัมปทานและผู้ลักลอบ) การลดลงของพื้นที่ป่าไม้อย่างมหาศาลจาก “171 ล้านไร่ (73%) ในปี 2504 เหลือเพียง 23% ในปี 2535” (Sansak, 1995:112) มีส่วนทำให้เกิดความแห้งแล้งมากขึ้น พอจะกล่าวได้ว่า แนวทางและวิธีการพัฒนาระบบเกษตรกรรมที่เน้นการเพิ่มรายได้เป็นตัวตั้งมิได้นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

ข้อจำกัดของแนวทางนี้ก็คือเป็นแนวคิดและกระบวนการพัฒนาระบบเกษตรกรรมแบบ “แยกส่วน” ที่มุ่งเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่ละเลยการพัฒนาคน สังคม ขาดการพิจารณาถึงผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม เป็นการพัฒนาระบบการผลิตที่ละเลยการพัฒนาระบบการตลาดรองรับให้เข้มแข็ง เกษตรกรได้รับการสนับสนุนให้ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง รวมทั้งเครื่องจักรกลต่างๆ กำราบ (Kumrab, 1995) กล่าวถึงการข้อจำกัดของการปฏิวัติเขียว (Green Revolution) ซึ่งมุ่งเน้นการผลิตพืชเศรษฐกิจที่นำไปสู่การสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพและทรัพยากรธรรมชาติของพื้นที่การเกษตรในภาคใต้ รวมทั้งการใช้สารเคมีในปริมาณที่เป็นอันตรายต่อผู้บริโภค นอกจากนี้ภาครัฐยังให้การสนับสนุนเงินกู้ยืมโดยผ่านทางกลุ่มและองค์กรที่ทางราชการได้จัดตั้งทั้งในระดับหมู่บ้าน ตำบล และอำเภอ “รวมแล้วนับแสนกลุ่ม”. (เสรี และคณะ, 2538:30) อย่างไรก็ตาม กลุ่มต่างๆ เหล่านี้ส่วนใหญ่ล้มเลิกไป ด้วยสาเหตุที่ว่าสมาชิกไม่สามารถคืนเงินได้ตามกำหนด ความล้มเหลวของการลงทุนและการบริหารจัดการ ทำให้กลุ่มมีหนี้สิน เกษตรกรเข้ามาเป็นสมาชิกเพราะได้กู้เงินดอกเบี้ยต่ำ กลุ่มเหล่านี้ไม่มีพลังพอที่จะแก้ไขปัญหาของเกษตรกรและชุมชนส่วนรวม ขาดการพัฒนาอำนาจต่อรอง ทั้งนี้เพราะการรวมกลุ่ม “ไม่ได้คำนึงถึงสภาพอันซับซ้อนของสังคม ความจำเป็นและความต้องการของชุมชน รากฐานวัฒนธรรมที่มีอยู่ และขาดกระบวนการเรียนรู้ต่อเนื่องเพื่อให้สามารถทำงานเป็นกลุ่มได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่นที่ชาวบ้านเคยร่วมมือกันแก้ไขปัญหาต่างๆ ในอดีต (เสรี และคณะ, 2538:31)

การแบ่งแยกกิจกรรมของกลุ่มที่จัดตั้งโดยภาครัฐ เช่น กลุ่มพ่อบ้าน แม่บ้าน เยาวชน สะท้อนให้เห็นถึงการละเลยการพิจารณาถึงวิถีชีวิตและบทบาทที่แท้จริงของชาวบ้านหญิงชายที่ทำงานร่วมกันในกิจกรรมในไร่นาและการพัฒนาชุมชน นอกจากนี้การบริหารโครงการมีนโยบาย และแผนที่กำหนดโดยส่วนกลาง เกษตรกรไม่มีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในกระบวนการ

ตัดสินใจตั้งแต่แรก นักวิชาการและเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรส่วนใหญ่มีบทบาทเป็นผู้รับนโยบายในการนำโครงการไปให้เกษตรกรปฏิบัติตามและมีส่วนร่วมเพียงผิวเผินหรือมีส่วนร่วมแบบสาวก โครงการส่วนใหญ่ใช้การสนับสนุนด้านการเงินเป็นตัวตั้งมากกว่าการสนับสนุนให้เกษตรกรรู้จักวิเคราะห์สถานการณ์ของครอบครัวและชุมชนแล้วหาทางแก้ไข ภายใต้สถานการณ์ที่ไม่มีทางเลือกอื่น เกษตรกรจำเป็นต้องปฏิบัติตามถึงแม้ว่าเกษตรกรไม่เห็นด้วย ผลที่ตามมาก็คือเกษตรกรพึ่งพาภาครัฐมากขึ้น ทำให้ศักยภาพและความสามารถในการแก้ไขปัญหา ที่เป็นภูมิปัญญาที่เคยพัฒนามาแต่อดีตจะค่อยๆ ลดลง

การวิจัยระบบการส่วนใหญ่สนองความสนใจของนักวิจัยมากกว่าความต้องการของเกษตรกร เนื่องจากเกษตรกรมิได้มีส่วนร่วมในการเสนอปัญหาและความต้องการ มิได้ร่วมแลกเปลี่ยนประสบการณ์และความคิดเห็นในการกำหนดหัวข้อ วิธีการ ขั้นตอน เครื่องมือ การสรุปผล การประเมินผล ส่วนใหญ่นักวิจัยจะกำหนดหัวข้อที่นักวิจัยสนใจ เลือกวิธีการที่สะดวก เช่น การสำรวจเครื่องมือส่วนใหญ่ ได้แก่ แบบสอบถามและแบบสัมภาษณ์ ที่ผู้วิจัยเป็นผู้ตั้งคำถาม ข้อมูลส่วนใหญ่จะเป็นเชิงปริมาณ นอกจากนี้ก็เป็นการทดลองในห้องปฏิบัติการซึ่งนำวิธีการไปประยุกต์ใช้ในไร่นาซึ่งมีตัวแปรและปัจจัยที่แตกต่างกันไป ทำให้ผลไม่เป็นไปตามที่คาดหมาย

แนวคิดการพัฒนายั่งยืน (sustainable development) และแนวคิดการพัฒนายั่งยืนที่เป็นศูนย์กลางการพัฒนา (people-centered development) เป็นกระบวนทัศน์ (paradigm) ของการพัฒนาที่นำมาใช้ในการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 กระบวนทัศน์นี้มองการพัฒนาเป็นแบบองค์รวม (holism) และปรับเปลี่ยนยุทธวิธีในการพัฒนาจากแบบ “แยกส่วน” เป็นแบบ “บูรณาการ” ที่พิจารณาและการประสานปัจจัยทุกด้านทุกมิติโดยไม่ละเลยด้านใดด้านหนึ่ง เป็นการพัฒนาดคนและปัจจัยรอบๆ ตัวคนไปพร้อมๆ กัน การพัฒนาคนในที่นี้หมายถึง การพัฒนาศักยภาพและความสามารถของคน (empowerment) ในทำนองเดียวกันพัฒนาระบบเกษตรกรรม จึงควรหมายถึงการพัฒนาศักยภาพและความสามารถของเกษตรกร เมื่อจุดเน้นของการพัฒนาเปลี่ยนจากการเติบโตทางเศรษฐกิจมาเป็นการพัฒนาคน กระบวนการและยุทธวิธีการพัฒนาย่อมต้องเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม กล่าวคือควรมุ่งเน้นการสร้างบรรยากาศและสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการพัฒนาศักยภาพและความสามารถของเกษตรกรเพื่อให้มีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจในกระบวนการพัฒนาระบบเกษตรกรรม การมีส่วนร่วมในที่นี้หมายถึงการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ (collaboration) ในฐานะผู้ตัดสินใจ (decision maker) และผู้ดำเนินการ (active participant)

บทความที่นำเสนอในครั้งนี้ เป็นการนำเสนอการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ในฐานะยุทธวิธีทางเลือกเพื่อเพิ่มการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจของเกษตรกรในกระบวนการพัฒนาระบบเกษตรกรรม ซึ่งผู้วิจัยเชื่อว่าเงื่อนไขนี้จะนำไปสู่การพัฒนาตัวเกษตรกร สังคม สิ่งแวดล้อม อันจะก่อให้เกิดการพัฒนายั่งยืน

วัตถุประสงค์

บทความนี้นำเสนอผลการประยุกต์ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (collaborative action research) ซึ่งเป็นการวิจัยร่วมระหว่างผู้วิจัยและเกษตรกรหมู่บ้านสันคะยอม ตำบลป่าสัก อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ระหว่างเดือนมกราคม 2535 ถึงเดือนพฤษภาคม 2536 การวิจัยร่วมดังกล่าวมีวัตถุประสงค์เพื่อ (Sansak, 1995) :

1. รวบรวมข้อมูลการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านช่วง 30 ปีที่ผ่านมา

2. เพื่อสนับสนุนและประสานงาน (facilitate) ในการเสริมสร้างบรรยากาศและสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการพัฒนาศักยภาพและความสามารถ (empowerment) ของชาวบ้านในการวิเคราะห์สถานการณ์ ปัญหาเร่งด่วน และต้นเหตุของปัญหา รวมทั้งการหาแนวทางแก้ไขปัญหา โดยการประยุกต์ใช้วงจรต่อเนื่องของการวางแผน (planning) การดำเนินการตามแผน (action) การสังเกต (observation) ผลและวิธีการปฏิบัติ และการสะท้อนความคิดเห็นอย่างมีวิจารณญาณ (critical reflection)

การติดตามผลการวิจัยนี้ดำเนินการในเดือนเมษายน 2538 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมเกี่ยวกับ เหตุการณ์ (events) การเปลี่ยนแปลง (changes) และการพัฒนา (development) ทั้งที่ริเริ่มในช่วงดำเนินการวิจัยและริเริ่มหลังจากผู้วิจัยออกจากหมู่บ้านในเดือนพฤษภาคม 2536

การตรวจเอกสาร

Cohen และ Uphoff (1979) เสนอว่าการมีส่วนร่วม หมายถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการตัดสินใจ ในการดำเนินโครงการ ในการรับผลประโยชน์และในการประเมินผลโครงการ ทำนองเดียวกัน Pearse และ Stiefel (1980) ก็ได้เสนอว่า การมีส่วนร่วมน่าจะเกี่ยวข้องกับความพยายามของผู้ด้อยโอกาสที่จะเพิ่มการควบคุมทรัพยากรและสถาบันของชุมชน ความคิดเห็นนี้ชี้ให้เห็นว่า การมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับการกระจายอำนาจในสังคมเพราะเมื่อกลุ่มผู้ด้อยโอกาสมีอำนาจ จะทำให้เกิดการกระจายทรัพยากรให้ตรงกับความต้องการ การศึกษาการมีส่วนร่วมในกระบวนการผลิตของชาวบ้านชนบทในจังหวัดอุทัยธานี Hirsch (1990) พบว่าปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการมีส่วนร่วมของชาวบ้านได้แก่การให้ความสำคัญต่อชุมชนเมืองมากกว่าชุมชนชนบท ปัจจัยทางการตลาด ความเข้าใจอย่างผิวเผินของผู้วางนโยบายและแผนพัฒนาต่อรูปแบบของการพึ่งพาระบบโลก แบบของการผลิต และการแลกเปลี่ยนที่ไม่เป็นธรรม

ในบริบทของวิธีการเพิ่มการมีส่วนร่วม Powell (1988) เสนอว่า การที่ส่วนร่วมที่แท้จริงเกิดจากการที่สมาชิกทุกคนเป็นหุ้นส่วนในการทำกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งจะเอื้อต่อการแลกเปลี่ยนประสบการณ์และทักษะของสมาชิกแต่ละคน เช่นทักษะในการวางแผน ทักษะในการทำให้สมาชิกแสดงความคิดเห็น การสรุปและบันทึกผลการปรึกษาหารือ การทำบัญชี รวมทั้งการสร้าง

เครือข่ายทำนองเดียวกันในบริบทของการวิจัย Rappaport (1984) ซึ่งให้เห็นว่า รูปแบบการวิจัย จำเป็นต้องอยู่บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมและการเอื้อต่อการตอบสนองความต้องการของผู้ร่วมดำเนินการ

ในการประยุกต์ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) Elliott (1981) เห็นว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการ เป็นการศึกษาสถานการณ์ของสังคมเพื่อที่จะปรับปรุงวิธีการปฏิบัติ กล่าวคือผู้ปฏิบัติหาทางเพิ่มความเข้าใจเกี่ยวกับเหตุการณ์ สถานการณ์และปัญหา เพื่อที่จะเพิ่มประสิทธิภาพของการปฏิบัติทำนองเดียวกัน McNiff (1988) ได้ปรับใช้แนวคิดของ Lewin (1946) ที่ให้ความสำคัญของกระบวนการแก้ปัญหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของมนุษย์ที่เน้นการตัดสินใจร่วมกันของกลุ่มและความมุ่งมั่นของสมาชิกที่จะพัฒนาทีม Whyte (1991) ได้ประยุกต์ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory action research) ซึ่งเน้นกระบวนการที่ประชาชนในองค์กรหรือในชุมชนที่ทำการวิจัย มีส่วนร่วมกับนักวิจัยตลอดกระบวนการวิจัยเริ่มตั้งแต่การริเริ่มออกแบบโครงการ จนถึงการนำเสนอผลและการวิพากษ์วิจารณ์ ข้อเสนอแนะของการวิจัย

นายแพทย์ประเวศ วะสี (Prawase, 1995) กล่าวในที่ประชุมครั้งที่ 7 ของ International Community Education Association เมื่อเดือนสิงหาคม 2538 ว่า ความสามารถของชุมชนในการวิเคราะห์ปัญหา วินิจฉัยปัญหา และวิเคราะห์หาทางเลือก รวมทั้งความสามารถของชุมชนในการตัดสินใจที่เหมาะสม จะเพิ่มอำนาจ (empower) ให้ชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาได้ อคิน (2537) เสนอว่าการวิจัยเชิงคุณภาพและการวิเคราะห์ชุมชน เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการพัฒนา การวิเคราะห์ชุมชนร่วมกับสมาชิกของชุมชนหรือบางกลุ่มของชุมชนที่เป็นบุคคลในชุมชน ที่จะทำการวิเคราะห์ชุมชนร่วมกันกับนักวิจัย จะเห็นว่าทั้งสองท่านให้ความสำคัญของการวิเคราะห์ชุมชนโดยนักวิจัยร่วมกับชาวบ้าน

กำราบ พานทอง (Kumrab, 1995) เสนอการเกษตรผสมผสาน เป็นทางเลือกสำหรับเกษตรกรในภาคใต้ โดยการเรียนรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่นของผู้รู้ในท้องถิ่น ซึ่งพร้อมที่ถ่ายทอดความรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับเกษตรกรในชุมชนอื่นๆ เพื่อสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ให้กว้างขวางออกไป ทำนองเดียวกัน ชูชาติ ฉั่วจาปา (Choochart, 1995) ได้นำเสนอประสบการณ์ของชุมชนชาวเขาในท้องที่อำเภอเชียงดาวและอำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ และท้องที่อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน ได้ร่วมกับเจ้าหน้าที่ของโครงการพัฒนาที่สูง แก้ไขปัญหาความแห้งแล้งและปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ โดยเน้นการพัฒนาความสามารถของชาวบ้านในการวินิจฉัยปัญหาของชุมชน โดยส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในกระบวนการตัดสินใจของทุกขั้นตอน ของกิจกรรม ไม่ว่าจะเป็นการประชุม การสัมมนา การถ่ายทอดข้อมูลข่าวสาร การดูงาน และการฝึกอบรม นอกจากนี้ยังพบว่าความสามารถนี้ได้รับการถ่ายทอดระหว่างกลุ่มที่มีอยู่เดิมในชุมชน เช่น กลุ่มผู้นำ กลุ่มชาวบ้าน กลุ่มหนุ่มสาว กลุ่มป้องกันยาเสพติด และคณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน ซึ่งเป็นเครือข่ายภายในและระหว่างชุมชนหมู่บ้าน

ในบริบทของการทำงานร่วมกันระหว่างนักวิจัยและชุมชนเพื่อสร้างเครือข่ายการเรียนรู้
อนุชาติ (2538) เสนอว่านักวิจัยควรเข้าใจสิ่งที่เกิดขึ้นในชุมชนอย่างแท้จริงโดยพิจารณาทุกมิติ
แบบองค์รวม ภารกิจที่สำคัญของนักวิจัยอีกอย่างหนึ่งก็คือจะต้องสร้างองค์ความรู้ที่ชาวบ้าน
มีอยู่ โดยการยกระดับให้เป็นความรู้ในเชิงทฤษฎีหรือนโยบายให้ได้ ทั้งนี้ นักวิจัยจำเป็นต้อง
สำรวจสถานภาพองค์ความรู้ของชาวบ้าน และต้องสรุปให้ชัดเจนถึงเงื่อนไขที่ทำให้ทำงาน
ประสบความสำเร็จหรือไม่สำเร็จ

อุปกรณ์และวิธีการ

การวิจัยนี้ประยุกต์ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (collaborative action
research) ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วยขั้นตอนต่อไปนี้ (แผนภูมิ 1)

1. การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน (Social Reconnaissance)

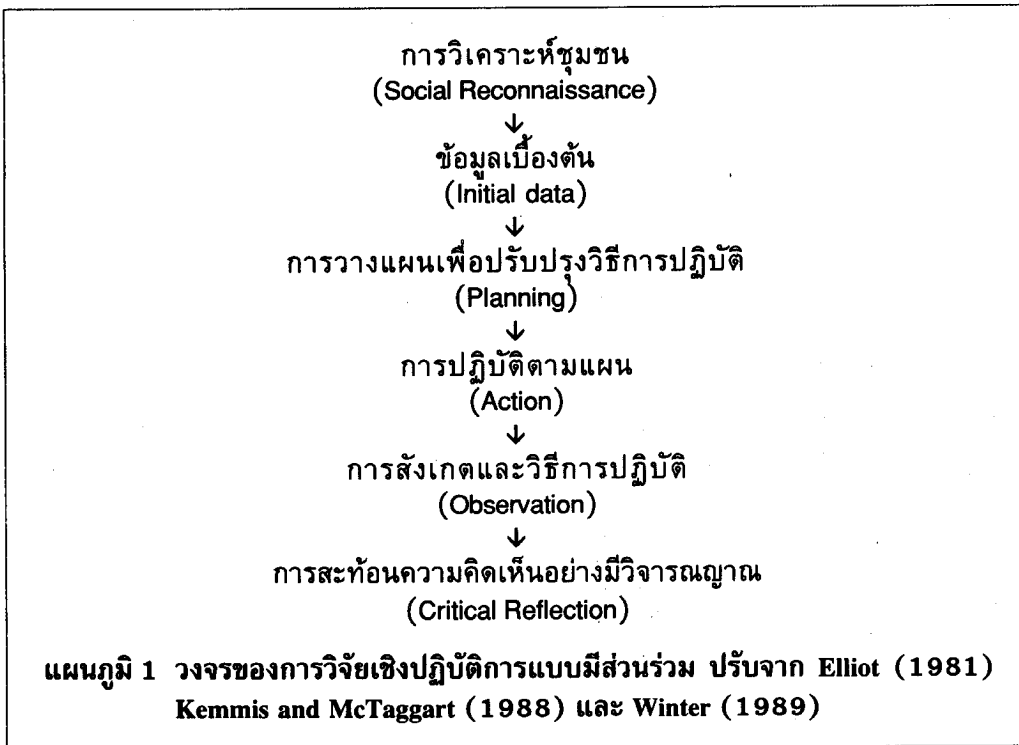
ผู้วิจัยมีความเชื่อว่า การวิจัยใดๆ แนวความคิดริเริ่ม (Initial idea) ควรจะเริ่มต้นจาก
ทัศนะของชาวบ้านเอง ดังนั้นการวิจัยนี้ จึงเริ่มจากการรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณด้านเศรษฐกิจ และ
ข้อมูลเชิงคุณภาพ เช่น การแก้ปัญหาของชาวบ้าน การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม
โครงสร้าง อำนาจ ระบบเครือญาติ กลุ่มและองค์กรประชาชนและที่จัดตั้งโดยทางราชการ การ
แลกเปลี่ยนแรงงานระบบอุปถัมภ์ภายในหมู่บ้าน และระหว่างหมู่บ้านกับสังคมภายนอก การจัด
แบ่งชนชั้นและสถานภาพกลุ่มการเมือง รวมทั้งความคิดเห็นของชาวบ้านต่อโครงการพัฒนาชนบท
ที่ริเริ่มโดยภาครัฐ บทบาทของเจ้าหน้าที่ของรัฐ วิธีการที่ใช้ในการเก็บข้อมูลได้แก่

- 1.1 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation)
- 1.2 การเสวนา (Dialogue) และการเปลี่ยนความคิดเห็น (Discussion)
- 1.3 การถามคำถาม (Strategic Questioning)
- 1.4 การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview)

ข้อมูลเกี่ยวกับความคิดเห็นของชาวบ้านต่อประเด็นดังกล่าว จะนำไปเป็นแนวทางในการ
กำหนดแนวความคิดริเริ่ม (Initial idea) การกำหนดปัญหาเร่งด่วน และหาแนวทางแก้ไข

2. การจัดตั้งทีมงานหลัก (Core Team) ซึ่งประกอบด้วยนักวิจัย 1 คน และชาวบ้านชาย-
หญิงกลุ่มเล็กๆ จำนวน 6 คน เหตุที่เลือกชาวบ้านกลุ่มนี้ เนื่องจากเขาได้แสดงความมุ่งมั่น
(Commitment) และความตั้งใจจริงที่จะร่วมกันพัฒนาหมู่บ้าน และประการสำคัญคือชาวบ้านกลุ่ม
นี้ อาสาสมัครร่วมงานวิจัย การเข้าร่วมโดยสมัครใจของชาวบ้านที่ร่วมวิจัย เป็นเงื่อนไขสำคัญของ
การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

3. วงจรต่อเนื่องของขั้นตอนการวางแผน (Planning) การปฏิบัติการตามแผน (Action)
การสังเกตการณ์ปฏิบัติการ (Observation) และการสะท้อนความคิดเห็น (Critical Reflection)
ต่อวิธีการและผลของการปฏิบัติการ การวิจัยนี้ปรับใช้วงจรของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ร่วม เสนอโดย Elliott (1981), Kemmis and McTaggart (1988) และ Winter (1989) ดังแผนภูมิ 1 นักวิจัยและทีมงานหลักร่วมวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากขั้นตอนแรก โดยทีมงานหลักจะช่วยแก้ไขและยืนยันความถูกต้องของข้อมูล รวมทั้งร่วมกันกำหนดปัญหาเร่งด่วน หาดันเหตุของปัญหา และหาแนวทางแก้ไขปัญหา โดยเป็นผู้ตัดสินใจในกระบวนการเรียนอย่างต่อเนื่อง เริ่มจากการวางแผน (Planning) การปฏิบัติการตามแผน (Action) การสังเกต (Observation) ผลและวิธีการปฏิบัติ และการสะท้อนความคิดเห็น (Critical Reflection) อย่างมีวิจารณญาณต่อผลและวิธีการปฏิบัติ นักวิจัยที่ทีมงานหลักและชาวบ้านที่เกี่ยวข้องในแต่ละกิจกรรมจะทำงานร่วมกันตามวงจรนี้ไปต่อเนื่องบรรลุวัตถุประสงค์ของแต่ละกิจกรรม โดยชาวบ้านจะเป็นผู้ตัดสินใจในทุกขั้นตอนของทุกกิจกรรม

4. การวิเคราะห์ข้อมูล ข้อมูลทุกขั้นตอนของทุกกิจกรรมนำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบกับทฤษฎีเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) การสร้างอำนาจ (Empowerment) การมีส่วนร่วม (Participation) กระบวนการตัดสินใจ (Decision making process) การบริหารโครงการแบบบนลงล่าง (Top-down approach) และการริเริ่มการเปลี่ยนแปลงจากล่างขึ้นบน (Bottom-up approach)

นักวิจัยและผู้ร่วมวิจัย

ในการวิจัยนี้ บทบาทของนักวิจัยจะเป็นผู้สนับสนุนหรือพี่เลี้ยง (facilitator) กล่าวคือคอย

ตารางที่ 1 กิจกรรมการเปลี่ยนแปลง และการพัฒนาที่เกิดขึ้นในช่วง มกราคม 2535 - เมษายน 2536

• กิจกรรมที่มีส่วนสนับสนุนการพัฒนาระบบการเกษตร (Sansak, 1995)

ผู้สนับสนุน (facilitator)	กิจกรรม/เหตุการณ์/การพัฒนา
ผู้วิจัย	ศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน
ผู้วิจัย	จัดตั้งทีมงานหลัก (Core Team)
ทีมงานหลัก/ผู้วิจัย	วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน
ทีมงานหลัก/ผู้วิจัย	ประชุมชาวบ้าน/ชาวบ้านรวมตัวเป็นกลุ่มแม่บ้าน /ตั้งคณะกรรมการกลุ่ม
ทีมงานหลัก/กลุ่มแม่บ้าน/ผู้วิจัย	จัดประชุมคณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้านรวมทั้งชาวบ้านโดยมีพัฒนาการประจำตำบลมาให้ความรู้เกี่ยวกับการจัดทำโครงการเสนอผ่านสภาตำบล
ทีมงานหลัก/กลุ่มแม่บ้าน/ผู้วิจัย	จัดเสวนาเกี่ยวกับบทบาทและหน้าที่ของคณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้านเพื่อหาทางแก้ไขปัญหาขาดน้ำบริโภคและน้ำเพื่อการทำนา
ทีมงานหลัก/กลุ่มแม่บ้าน/ผู้วิจัย	ชาวบ้านจำนวน 5 คน วางแผนเตรียมข้อมูลเกี่ยวกับปัญหาขาดน้ำก่อนเข้าร่วมประชุมสภาตำบล
ตัวแทนของกลุ่มแม่บ้าน 2 คน และคณะกรรมการหมู่บ้าน 3 คน /ผู้วิจัย	ร่วมประชุมกับสภาตำบล/นำเสนอปัญหาขาดน้ำบริโภคและน้ำเพื่อการทำนา/นำเสนอโครงการของงบประมาณก่อสร้างบ่อบาดาลและโครงการขุดสระ
ทีมงานหลัก/กลุ่มแม่บ้าน	ประชุมเตรียมจัดงานผ้าป่าสามัคคี
ทีมงานหลัก/กลุ่มแม่บ้าน	ประชุมหนุ่มสาว/จัดตั้งกลุ่มหนุ่มสาว/เลือกคณะกรรมการ
ทีมงานหลัก/กลุ่มแม่บ้าน/ผู้วิจัย	จัดตั้งกลุ่มจักสานและเลือกกรรมการจัดตั้งกลุ่ม เลี้ยงหมู และเลือกกรรมการ
ทีมงานหลัก/กลุ่มแม่บ้าน/ผู้วิจัย	จัดผ้าป่า ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านเป็นอย่างดี ได้ปัจจัยจำนวน 10,978.75 บาท นำไปจัดตั้งเป็นกองทุนหมุนเวียนของกลุ่มแม่บ้าน
ทีมงานหลัก/กลุ่มแม่บ้าน /กลุ่มหนุ่มสาว/ผู้วิจัย	จัดเสวนาเกี่ยวกับบทบาทของหนุ่มสาวในการพัฒนาหมู่บ้าน มีตัวแทนจากกรมการศึกษานอกโรงเรียน พัฒนาการประจำตำบล และตัวแทนจากองค์กรเอกชนที่ทำงานในหมู่บ้านใกล้เคียง มาร่วมเสวนา
กลุ่มหนุ่มสาว/กลุ่มแม่บ้าน	กลุ่มหนุ่มสาวจัดผ้าป่า ได้ปัจจัย 8,846 บาท บริจาคให้วัด 3,000 บาท และใช้เป็นทุนซ่อมแซมเครื่องเสียง 5,846 บาท
กลุ่มแม่บ้าน/ผู้วิจัย	ปรับปรุงคันทนนามหน้าศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก และติดตั้งมุ้งลวด โดยใช้เงินจาก กองทุนหมุนเวียนของกลุ่มแม่บ้านจำนวน 5,000 บาท
กลุ่มแม่บ้าน/คณะกรรมการ กลุ่มเลี้ยงหมู/ผู้วิจัย	เริ่มกิจกรรมของกลุ่มเลี้ยงหมู/คัดเลือกผู้ยืมเงินจำนวน 3 คนๆ ละ 5,000 บาท ใช้เงินจากกองทุนหมุนเวียนของกลุ่มแม่บ้าน

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ผู้สนับสนุน (facilitator)	กิจกรรม/เหตุการณ์/การพัฒนา
กลุ่มแม่บ้าน/คณะกรรมการ กลุ่มจักสาน/ผู้วิจัย	จัดซื้อไม้ไผ่และขายให้สมาชิกกลุ่มในราคาถูก ใช้เงินจากกองทุน หมุนเวียนกลุ่มแม่บ้าน ดำเนินการในช่วง กันยายน 2535-มีนาคม 2536 ซึ่งเป็นช่วงที่มีไม้ไผ่
ทีมงานหลัก/กลุ่มแม่บ้าน/ผู้วิจัย	เลือกคณะกรรมการศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก/ได้ผู้ดูแลเด็กเพิ่มเป็น 2 คน
กลุ่มแม่บ้าน ทีมงานหลัก/กลุ่มแม่บ้าน/ผู้วิจัย	จัดตั้งกองทุนฌาปนกิจศพของกลุ่มแม่บ้าน ประชุมกลุ่มหนุ่มสาว หาแนวทางหาทุนสำหรับซ่อมแซม เครื่องเสียด ของกลุ่มหนุ่มสาว
กลุ่มหนุ่มสาว/กลุ่มแม่บ้าน	กลุ่มหนุ่มสาวจัดงานสังสรรค์ โดยได้รับความร่วมมือจากชาวบ้าน ได้เงิน 40,500 บาท จัดตั้งเป็นกองทุนหมุนเวียนของกลุ่มหนุ่มสาว
กลุ่มหนุ่มสาว/ช่างก่อสร้าง ในหมู่บ้าน	กลุ่มหนุ่มสาวจัดสร้างสนามกีฬาประจำหมู่บ้านเป็นพื้นคอนกรีต เสริมไม้ไผ่ โดยได้รับความร่วมมือจากช่างก่อสร้างในหมู่บ้าน ใช้แข่งขันกีฬาภายในหมู่บ้านและกลุ่มหนุ่มสาวจากหมู่บ้าน ใกล้เคียงมีส่วนร่วมเป็นครั้งคราว

สร้างบรรยากาศและสิ่งแวดล้อมที่เอื้อให้ทีมงานหลักและชาวบ้านพัฒนาศักยภาพ ความสามารถ และทักษะที่จำเป็นในการเป็นผู้ตัดสินใจและดำเนินการ

ผลการวิจัย

ตารางที่ 1 นำเสนอกิจกรรม การเปลี่ยนแปลง และการพัฒนาที่เกิดขึ้นในช่วงมกราคม 2535 - พฤษภาคม 2536 ในส่วนที่สนับสนุนการพัฒนาระบบการเกษตร และกิจกรรมอื่นๆ ที่สะท้อนให้เห็นการพัฒนาศักยภาพและความสามารถของชาวบ้านในการทำงานร่วมกัน

กิจกรรม การเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาที่เกิดขึ้นหลังจากผู้วิจัยเสร็จสิ้นการทำวิจัย

หลังจากผู้วิจัยเสร็จสิ้นการวิจัย มีกิจกรรมและการพัฒนาอีกมากมายเกิดขึ้นในหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านซึ่งอยู่ในตำแหน่งมาถึง 22 ปี ได้ลาออก สาธิต (นามสมมุติ) ซึ่งเป็นหนึ่งในทีมงานหลักได้รับเลือกผู้ใหญ่บ้านแทน ทีมงานหลักยังคงทำหน้าที่เป็นผู้สนับสนุนและเป็นพี่เลี้ยงให้กลุ่มอื่นๆ ในหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมอื่นๆ ที่สะท้อนให้เห็นการพัฒนาศักยภาพและความสามารถของชาวบ้านในการทำงานร่วมกัน และสะท้อนให้เห็นถึงความต่อเนื่องของการวางแผนและดำเนินกิจกรรมที่ตอบสนองความต้องการชาวบ้าน (Sansak, 1995)

กลุ่มแม่บ้าน

- ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากกรมพัฒนาชุมชนให้จัดตั้งร้านค้าขายสินค้าราคาถูก

และกลุ่มออมทรัพย์

- บริจาคเงินให้คณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน ใช้ปรับปรุงไฟข้างทางตามถนนในหมู่บ้าน

- ตัวแทนกลุ่มแม่บ้าน 2 คนร่วมดูงานในจังหวัดภาคกลาง

- สนับสนุนคณะกรรมการกลุ่มจักสาน ในช่วงฤดูไม้ไผ่และสนับสนุนกลุ่มเลี้ยงหมู

- สนับสนุนทุน (ให้กู้ดอกเบี่ยต่ำ) จำนวน 30,000 บาท แก่คณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้านเพื่อติดตั้งบิ๊มไฟฟ้าที่บ่อบาดาลใหม่

- ไปเยี่ยมเยียนกลุ่มแม่บ้านในตำบลและต่างอำเภอ เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการทำงานเป็นกลุ่มและการบริหารจัดการกิจกรรมของกลุ่ม

คณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้านชุดใหม่

- ดำเนินโครงการปลูกป่าในบริเวณป่าของหมู่บ้านซึ่งได้รับการสนับสนุนกล้าไม้จากสำนักงานป่าไม้อำเภอเมืองลำพูน

- จัดทำโครงการธนาคารโค-กระบือ โดยของบประมาณผ่านสภาตำบล

- นำเงินที่ได้รับการสนับสนุนจาก สส. ในจังหวัดไปใช้ในการปรับปรุงทางลูกรังไปสู่ทุ่งนา

- ชาวบ้านร่วมขุดลอกลำเหมืองที่ผ่านหมู่บ้าน

- ปรับปรุงที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน

- ปรับปรุงหอกระจายข่าว

คณะกรรมการศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก

- จัดผ้าป่าหาทุนซื้อเครื่องทำน้ำเย็นให้ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก จัดทำโครงการอาหารกลางวัน ก่อสร้างห้องครัวให้ศูนย์ ก่อสร้างห้องเรียนเพิ่มอีก 1 ห้อง จัดกิจกรรมในวันเด็กทุกปี

วิจารณ์

กิจกรรม การเปลี่ยนแปลง และการพัฒนาที่ริเริ่มในระหว่างดำเนินการวิจัยอย่างและดำเนินต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งส่วนที่ริเริ่มหลังจากผู้วิจัยออกจากพื้นที่วิจัย ไม่ว่าจะกิจกรรมเหล่านั้นจะสนับสนุนการพัฒนาระบบเกษตรกรรมหรือไม่ ล้วนเป็นตัวชี้วัดทางสังคมที่สะท้อนให้เห็นว่า วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมสามารถทำให้ชาวบ้านเพิ่มศักยภาพความสามารถและทักษะในการพัฒนาวิธีการทำงานร่วมกัน กล่าวคือชาวบ้านเรียนรู้วิธีการวางแผน การปฏิบัติตามแผน การสังเกตวิธีการและผลของการปฏิบัติ และการสะท้อนความคิดเห็นอย่างมีวิจารณ์ญาณต่อวิธีการปฏิบัติและผลของการปฏิบัติ การมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจของวงจรต่อเนื่องนี้ ทำให้ชาวบ้านสามารถพัฒนาความรู้และความเข้าใจในวิธีการปฏิบัติที่เหมาะสมในการทำกิจกรรมใดๆ ขณะเดียวกันชาวบ้านได้พัฒนาทักษะ ความสามารถ และความมั่นใจที่ละเล็กที่ละน้อยอย่างต่อเนื่อง

ที่ผ่านมา เกษตรตำบลจะติดต่อผ่านผู้ใหญ่บ้านเมื่อต้องการเข้ามาริเริ่มโครงการใดๆ ในหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านจะสั่งให้ชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรม/โครงการและจะเป็นผู้ตัดสินใจว่าจะกระจายทรัพยากรที่ได้มาเช่น ปุ๋ย ยาฆ่าแมลงไปให้ใครบ้าง (ส่วนใหญ่จะเป็นญาติๆ และบริวารของผู้ใหญ่บ้านเอง) แต่หลังจากการทำวิจัยนี้มาจนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านเรียนรู้วิธีการในการตรวจสอบผู้นำหมู่บ้านและทำให้ตนเองมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในแต่ละกิจกรรมมากขึ้น ชาวบ้านริเริ่มกิจกรรมที่คิดว่าเป็นประโยชน์โดยไม่ต้องรอความช่วยเหลือจากทางราชการอย่างเดียวนั้นเหมือนในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา เมื่อมีทางเลือกมากขึ้นชาวบ้านพึ่งพาตนเองได้มากขึ้น

ปัจจัยที่มีส่วนอย่างมากต่อการพัฒนาศักยภาพ ความสามารถ ทักษะความมั่นใจของชาวบ้านคือผู้วิจัย ซึ่งมีบทบาทที่แตกต่างเจ้าหน้าที่ของรัฐโดยทั่วไป กล่าวคือผู้วิจัยจะทำหน้าที่เป็นผู้สนับสนุน (facilitator) หรือพี่เลี้ยงคอยสร้างบรรยากาศให้ชาวบ้านที่เข้าร่วมกิจกรรมได้แสดงความคิดเห็นอย่างถ้วนหน้าและได้ร่วมตัดสินใจในทุกขั้นตอน สถานการณ์เช่นนี้ช่วยให้ชาวบ้านสามารถพัฒนาทักษะไปที่ละเล็กละน้อย เช่นทักษะในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในกลุ่มเล็กๆ ในที่ประชุมหมู่บ้าน หรือในที่ประชุมสภาตำบล ทักษะในการจัดเสวนาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การวางแผน การมอบหมายหน้าที่รับผิดชอบ การสังเกตอย่างเป็นระบบ การบันทึกสรุปผล การเขียนโครงการ การติดต่อสื่อสารเพื่อให้เข้าถึงข้อมูลและทรัพยากรจากภายนอก และที่สำคัญความสามารถในการเป็นผู้สนับสนุน (facilitator) เมื่อผู้วิจัยออกจากพื้นที่ กิจกรรมต่างๆ จึงยังคงดำเนินต่อไปอย่างต่อเนื่อง

การเรียนรู้ของชาวบ้านเกิดขึ้นทีละเล็กทีละน้อยโดยในช่วงแรกอาจจะยังไม่มั่นใจ แต่หลังจากที่ได้ร่วมตัดสินใจในทุกขั้นตอนของการวางแผน การปฏิบัติ การสังเกตการณ์ และการแสดงความคิดเห็นอย่างต่อเนื่อง ในกระบวนการเรียนรู้ลักษณะนี้ชาวบ้านเปลี่ยนบทบาทตัวเองจากผู้ปฏิบัติตาม มาเป็นผู้ตัดสินใจวางแผนและดำเนินการ กิจกรรมต่างๆ จึงตอบสนองความสนใจและความต้องการของชาวบ้านได้มากขึ้น

การที่เป็นผู้ตัดสินใจในแต่ละขั้นตอนนี้ ถึงแม้ว่าจะมีโอกาสผิดพลาดบ้างแต่ชาวบ้านได้ร่วมเรียนรู้จากข้อผิดพลาดนั้นๆ ขั้นตอนของการสะท้อนความคิดเห็นช่วยให้ชาวบ้านเรียนรู้และเลือกทางเลือกที่เหมาะสมที่สุดในการแก้ปัญหา การได้ร่วมเป็นผู้ตัดสินใจทำให้ชาวบ้านมีความเชื่อมั่นที่จะกำหนดทิศทางของแต่ละกิจกรรมเพื่อให้ผลลัพธ์ตอบสนองกับความต้องการของตนเองมากที่สุด การริเริ่มกิจกรรมใดๆ จะเกิดจากชาวบ้านเองมิใช่จากเจ้าหน้าที่หรือทางราชการ เมื่อได้ฝึกปฏิบัติบ่อยๆ ชาวบ้านเรียนรู้และมีศักยภาพในการพึ่งตนเองมากขึ้นเรื่อยๆ จนสามารถตัดสินใจได้ว่าจะยอมรับหรือปฏิเสธโครงการหรือกิจกรรมที่มาจากภายนอก นั่นคือชาวบ้านเปลี่ยนตัวเองให้เป็นผู้เลือกแทนที่จะเป็นผู้ปฏิบัติตามอย่างเดียว โดยนัยนี้การพัฒนาจะเป็นไปตามนิยามและความต้องการของชาวบ้านเอง มิใช่การพัฒนาที่นิยามโดยผู้กำหนดนโยบายจากภายนอก

การได้ร่วมกิจกรรมต่อเนื่องของการวางแผน ปฏิบัติตามแผน สังเกตผลและสะท้อนความคิดเห็นอย่างมีวิจารณ์ญาณ ทำให้ชาวบ้านเรียนรู้วิธีการพิจารณาและทำในสิ่งที่ต่างไปจากที่เจ้าหน้าที่ของรัฐสั่งให้ทำ เป็นการพิจารณาแบบองค์รวม (Holistic approach) หลายๆ ด้านหลายมิติที่ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของปัจจัยต่างๆ จะเห็นได้จากชาวบ้านเริ่มการพัฒนาจากกิจกรรมที่ไม่ซับซ้อนและสอดคล้องกับวัฒนธรรมประเพณี เช่นการจัดผ้าป่าซึ่งเป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านคุ้นเคยซึ่งทำให้เกิดความสำเร็จได้ไม่ยากนัก การดำเนินกิจกรรมลักษณะนี้เป็นการเพิ่มโอกาสใหม่ๆ ที่จะนำไปสู่กิจกรรมใหม่

การร่วมมือกันเป็นกลุ่ม (collective action) ทำให้ชาวบ้านสามารถทำกิจกรรมที่ชาวบ้านเพียงคนเดียวทำไม่ได้และสามารถพัฒนาความสามารถในการเผชิญหน้ากับปัญหา ผู้สนับสนุน (facilitator) ต้องคอยช่วยให้ชาวบ้านสามารถวิเคราะห์สถานการณ์ได้ดีขึ้นและหาทางออกได้อย่างสมเหตุสมผล โดยการสนับสนุนข้อมูลเพื่อประกอบการตัดสินใจ การทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มชาวบ้านเพิ่มทางเลือกให้กับตนเอง ในหมู่บ้านที่บุคลากรของรัฐเข้ามามีบทบาทเป็นผู้สั่งการทำให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในฐานะผู้ตัดสินใจร่วมอย่างแท้จริงไม่ใช่เรื่องง่าย ชาวบ้านต้องอาศัยความต่อเนื่องของการร่วมมือกันเป็นเครื่องมือเปลี่ยนจิตสำนึกของชาวบ้านให้เหมือนในอดีต ดังนั้นการทำงานร่วมกันเป็นหมู่ไม่ว่าหญิงหรือชายจึงเป็นสิ่งจำเป็น

การร่วมมือกันทำงานเป็นหมู่ (collective action) ของชาวบ้านช่วยขยายขอบเขตของความเป็นไปได้ ชาวบ้านเลือกกิจกรรมที่มีแนวโน้มว่าจะขยายตัวได้และเป็นประโยชน์ต่อชาวบ้านโดยส่วนรวม มากกว่าที่จะเลือกแต่กิจกรรมที่สนองความต้องการของชาวบ้านเพียงบางกลุ่มเท่านั้น โดยนัยนี้ชาวบ้านได้พัฒนาทั้งจิตสำนึก แรงจูงใจและประสิทธิภาพในการทำงานร่วมกัน นอกจากนี้ชาวบ้านพัฒนาความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากรและเครือข่ายภายนอกซึ่งเพิ่มพูนความเชื่อมั่นในตนเองและกลุ่ม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมช่วยให้ชาวบ้านเรียนรู้ที่จะสังเกตและสะท้อนความคิดเห็นอย่างมีวิจารณ์ญาณ (critical reflection) ต่อวิธีการ กระบวนการ ผลที่เกิดขึ้น ผลกระทบและข้อจำกัด การสะท้อนความคิดเห็นอย่างมีวิจารณ์ญาณช่วยชาวบ้านให้พัฒนาวิสัยทัศน์ (vision) ในการวิพากษ์เพื่อการสร้างสรรค์และการเปิดใจรับฟังคำวิพากษ์ ซึ่งวิสัยทัศน์นี้ต่อมากลายเป็นเครื่องมือที่เหมาะสมในการวางแผนและการทำงานร่วมกันเป็นหมู่เหล่าต่อไป การได้เป็นผู้ตัดสินใจเองทำให้ชาวบ้านทำกิจกรรมที่ตอบสนองความต้องการของตนเองได้มากขึ้น ซึ่งความพอใจที่เกิดขึ้นทำให้การร่วมมือกันเป็นไปอย่างต่อเนื่องและคงทน ซึ่งมีแนวโน้มที่จะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

สรุป

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่เป็นได้ทั้งวิธีการ (methodology) และกระบวนการ (process) ที่เปิดโอกาสให้ผู้วิจัยและชาวบ้านร่วมเรียนรู้ แลก

เปลี่ยนประสบการณ์และทำงานร่วมกัน เพื่อพัฒนาศักยภาพและความสามารถภายใต้วงจรต่อเนื่องของการวางแผน การปฏิบัติตามแผน การสังเกตผลและวิธีการปฏิบัติ และการสะท้อนความคิดเห็นอย่างมีวิจารณญาณ แนวทางการเรียนรู้ที่มีลักษณะใกล้เคียงกับวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชาวบ้านสันตะยอมในอดีตก่อนที่ภาครัฐจะเข้ามามีบทบาททำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง กิจกรรม การเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาที่ดำเนินต่อเนื่องโดยชาวบ้านในหมู่บ้านสันตะยอม สะท้อนให้เห็นว่าการพัฒนาจะเน้นแต่เพียงด้านใดด้านหนึ่งไม่ได้ การพัฒนาควรเน้นความสมดุลในทุกๆ ด้านที่นำไปสู่การพัฒนาคนและสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน ซึ่งการพิจารณาปัจจัยต่างๆ แบบองค์รวมจึงเป็นสิ่งจำเป็น กระบวนการพัฒนามิได้เป็นเส้นตรงแต่จะต้องมีความยืดหยุ่นตาม สถานการณ์และมีความต่อเนื่อง บทบาทของนักวิจัยและนักส่งเสริมควรเปลี่ยนจาก “ผู้สั่งการ” มาเป็น “ผู้ประสานงานหรือผู้สนับสนุน (facilitator)” การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในกระบวนการพัฒนาจะต้องหมายถึงการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจในทุกขั้นตอนของกิจกรรมจึงจะทำให้เกิดการพัฒนาที่ต่อเนื่องและทำให้ชาวบ้านเพิ่มทางเลือกในชีวิตให้ตนเองรวมทั้งการสร้างเครือข่ายความร่วมมืออันจะนำไปสู่การพึ่งพาตนเองและการพัฒนาที่ต่อเนื่องและยั่งยืน และที่สำคัญการเรียนรู้ร่วมกันภายใต้กระบวนการวิจัยระหว่างชาวบ้านและนักวิจัย มีแนวโน้มสูงที่จะนำไปสู่การสังเคราะห์และการพัฒนาองค์ความรู้

เอกสารอ้างอิง

- เสรี พงศ์พิศ และคณะ. 2538. ปฏิรูปการศึกษาเพื่อปวงชน : แล้วชาวบ้านจะเข้าสู่ศตวรรษที่ 21 ได้อย่างไร. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการท่วิจัย.
- อคิน รพีพัฒน์ (บรรณาธิการ). 2537. “การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนในการวิจัยเชิงคุณภาพ” หน้า 63-87 ใน อุทัย ดุลยเกษม. การวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น
- อนุชาติ พวงสำลี. 2538. “เครือข่ายการวิจัยเพื่อพัฒนาชุมชน” หน้า 50-52 ใน รายงานการประชุมระดับนานาชาติ เรื่อง เครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน 30 มีนาคม-1 เมษายน 2538 ณ สถาบันการสาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล.
- อวอร์ด โอภาสพัฒนกิจ. 2538. “การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการบริหารระดับท้องถิ่น”. เอกสารการประชุมทางวิชาการเรื่อง โครงการพระราชดำริและเทคโนโลยีชนบท. 3 สิงหาคม 2538. กรุงเทพฯ : สถาบันเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาชนบท จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Choochart Chuajapa. 1995. “Environmental Education and Community” Paper presented at the ICEA Seventh World Conference on Sustainable Development through Community Education. Ambassador City Hotel, Jomtien, Chonburi, Thailand. 31 July-4 August 1995.
- Cohen, John and Uphoff, Norman. 1979. Feasibility and Application of Rural Development Participation : A State of Art Paper. New York : University of Cornell.
- Elliott, J. 1981. Action Research : Framework for Self Evaluation in Schools. TIQL working paper No.1 Cambridge Institution of Education.
- Hirsch, Philip. 1990. Development Dilemmas in Rural Thailand. Singapore and New York : Oxford University

- Press.
- Kemmis, Stephen and McTaggart, Robin. (eds.) 1988. *The Action Research Planner*. 3rd ed. Victoria : Deakin University Press.
- Kumrab Phanthong. 1995. "Grassroot universities : learning process for the community's survival through Southern Alternative Agriculture Networks (SAAN) in Thailand". Paper presented at 7th World Conference on Sustainable Development through Community Education, 31 July-4 August 1995, Ambassador City Jomtien, Chonburi, Thailand.
- McNiff, Jean. 1988. *Action Research : Participation and Practice*. London : Macmillan Education Ltd.
- Opatpatanakit, Avorn. 1995. "A Collaborative Action Research : an Alternative Methodology". Paper presented at the ICEA Seventh World Conference on Sustainable Development through Community Education. Ambassador City Hotel, Jomtien, Chonburi, Thailand. 31 July-4 August 1995.
- Opatpatanakit, Avorn. 1995. "Collaborative Action Research : An Alternative Approach to Empower Rural Women in Higher Education." Paper presented at the ASAIHL Seminar on Higher Education for All. Bangkok University, Thailand. 21-23 June 1991.
- Pearse, A. and Stiefel, Mathias. 1980. *Inquiry into Participation : A Research Approach*. Geneva : UNRISD.
- Powell, Sandra. 1988. "Partners in dialogue". In John Burbridge (ed.). *Approaches that Work in Rural Development : Emerging Trends, Participatory Methods and Local Initiatives*. New York, London and Paris : K.G. Saur Munchen.
- Prawase Wasi. 1995. "Community and Sustainable Development". Paper presented in the Plenary Session of the ICEA Seventh World Conference on Sustainable Development through Community Education. Ambassador City Hotel, Jomtien, Chonburi, Thailand. 31 July-4 August 1995.
- Rappaport, Julian. 1984. "Studies in empowerment : Introduction to the issue". Pp. 1-7 In Julian Rappaport, Carolyn Swift and Robert Hess (eds.). *Studies in Empowerment : Steps towards Understanding and Action*. New York : The Haworth Press.
- Sansak, Avorn. 1995. *Empowering Women in Rural Development : A Collaborative Action Research Project in Northern Thailand*. Unpublished Ph.D. thesis, School of Agriculture and Rural Development, the University of Western Sydney-Hawkesbury, Australia.
- Winter, Richard. *Learning from Experience : Principles and Practice Action-Research*. London, New York and Philadelphia : The Palmer Press.
- Whyte, William Foote (ed.). 1991. *Participatory Action Research*. London and elsewhere : Sage Publications.

